

Любовь Яновська.

Яновська Любовь Олександрівна, зъ роду Щербачивъ, побачила світъ р. 1861 въ сели Миколаївци, повиту Борзенського, въ Чернигівщыни; освіту здобула въ диво-чому інститути въ Полтави. Почала писаты р. 1887, але перше оповідання ін „Злодійка Оксана“ надруковано въ „Зори“ ажъ р. 1895.

Р. р. 1899 - 1901 въ „Кіевской Старинѣ“ надруковано оповідання „Смерть Макарыхы“, „Ідеальний батько“, „Доля“ та повість „Городянка“. Опричь оповідань, п. Яновська пише й драматичні творы, зъ якихъ бильшъ видоми: „На зелений клынъ“, комедія (Кіевская Старина, 1899) „На синожати“ (Київъ, 1901), „Повернувшись изъ Сибири“ (Київъ, 1901), „На Меланки“ (Л.-Н. Вистныкъ, 1902) та „Дзвинъ до церкви склыкає, а самъ въ ній не буває“ („Лисова квитка“).

Література: В. Л—ко—Новини нашої літератури (Л.-Н. Вистныкъ, 1901 р. кн. XI).

Смерть Макарыхы.

I.

Асыпала нась зима сей рикъ снигомъ одъ щирого серця; округы, скильки окомъ докынешъ, ривный, билый степъ—ни ярочка, ни бугорочка: все зрывнялося пидъ билою намиткою зими. Тильки „чорни могилы,“ си велични степови, си йедыни свидки давньои бувальщыны, славной ко-заччыны, тильки-тильки що мріють. На хутори тежъ ни повитки

ни загороды з-пидъ снigu не выдно. Поутушковани бур'яномъ та грычаныцею хаты сумно чорніють з-пидъ билыхъ стрихъ. Все зачынено, заховано, наче навить сама надія прокыннутсь по весни для нового жыття мицно заснула, або и зныкла зъ сердець хуторянъ. Литня та осиння доба неустанной працы мынула... Хлибъ помолоченый, солома въ ожередахъ, и за кинцемъ важкыхъ роботъ прыйшовъ кинець и золотымъ мріямъ: и сей рикъ, якъ безличъ мынулыхъ рокивъ, выпахана нывка не дала ни на одне зернятко бильше того, скилькы потрибно сем'и хлибороба, щобъ не вмерты зъ голоду; ни на одну соломыну бильше того, скилькы потрибно, щобъ не замерзнуты въ хати... „Сыдить, диткы, на печи, не рыпайте хаты, не выпустить тога духу, що задержався, хвалыты Бога, за довгу зиму въ хати”,—умовляють матери дитет, затуляючи зъ чадомъ верхъ въ груби. „Треба повитку краще утушкуваты, щобъ телычка не мерзла та меньше йила”.—клопочуться батькы и ще щильнійше прыправляють двери у загородахъ.

А ось насунула темна хмара зъ холодного краю, посыпавъ снигъ, а дали де уязвся у Бога витерь, пиднялася завирюха... Ще щильнійше затушкувались хуторяне, наче въ шкафалупци зачынlyся, и сумно, темно, якъ у домовыни, стало на сьому людному та веселому літньою добою хутори. Проспивалы перши пивни, выйшовъ сторожъ, ударывъ разъ, у-друге въ клепало, пройшовъ до царыны, повернувъ назадъ, ще разъ подавъ клепаломъ про себе звистку та й замовкъ, задримавши у затышку пидъ чыеюсь повиткою... Хуторяне зарани сю ничъ полягалы, бо майже ни у кого не було свитла; тилькы у одній хатыни, що биля млынівъ, доси не гасылы каганця. Тамъ, скотывшися зъ подушокъ, лежыть на голому полу хвора Макарыха. Добру годыну гукае вона на человека, щобъ оправывъ подушки, пидославъ пидъ боскы ряденце, помигъ перевернутсь на другий бикъ—Макаръ не обзываеться, бо спыть, якъ заризаный. Нарешти видъ натугы полылася кровъ зъ горла хворои, потекла по сорочци, по подушкахъ, и Тетяна замовкла... але не замовкла та туга, що вже два мисяци хворобы гадюкою вылася пидъ серцемъ...

— Чы вже жъ мечи смерть прыйшла такъ несподивано та негадано?—сумуе недужа.—Господы, свята п'ятныце! заступы, ограды мене! Я жъ людина ще молода: и сорокъ рокивъ не прожыла на свити. Сподобы мене, Царыце Небесна, хочъ дитокъ до ума довесты!...

А двое дитокъ, хлопчыкъ п'яты рокивъ та дивчинка семы сплять першымъ мицнымъ сномъ, не думаютъ, не гадаютъ, що останню ничку проводять зъ ридною матир'ю.

Думка за думкою проносяться въ голови Тетяны, и кожна думка гиркайша за полынь, чорнайша за чорну хмару. Все жыття, якъ одынъ день, прыгадується мымоволи, и тяжке зитхання вырывается зъ наболилыхъ грудей.

— Чы варто було стильки рокивъ побыватыся, не досыпляты, не дойидаты, щобъ такого кинця диждаты? Цилый викъ чужымъ людямъ годыла, по сусидахъ тынялася, а диждала свого кутка, свого шматка хлиба—неспособна стала никуды, прыйшовъ часъ помираты.

Зъ десяты рокивъ довелося Тетяни служыты, на двадцятому пишла въ чуже село замижъ. Чоловикъ трапыўся плохій, роботяшы, за те свекруха та п'ять зовыць жывцемъ йилы. Терпила вона рикъ, перетерпила другій, а на третій подякувала за хлібъ-силь новій родыни та й пишла знову до чужыхъ людей. Незабаромъ прыйшовъ чоловикъ до неи, и сталы воны вдвохъ служыты та на хату гроши складаты. За п'ять рокивъ заробылы вони двісти карбованцівъ, купылы у обчества за два видра горилкы маленький грунтыкъ на выгоні, зоп'ялы хатыну та й перейшли на новеньке господарство жыты. Але скрутно було на перше хазияство стягатысь: коженъ пудъ хлиба, коженъ оберемокъ соломы гирко доводыўся, и ще висимъ рокивъ неустанной працы по чужыхъ людяхъ мынуло, покы Тетяна та Макаръ спромоглыся хочъ поганенъкы мазяняны стать. Тымъ часомъ Макаривъ батько померъ и досталась теперъ йому десятына батьківщыны. Тетяна наче на світъ народылася: ще пыльніше стала вона на свой нывци працуваць, ще дужче за свой хазияствомъ побыватыся. Черезъ якій-небудь рикъ повелься поросята, утіта, рижного заводу куры; зацвila на городи пышна рожа, жовта гвоздыка; засяялы іконы підъ скломъ, и тильки одного бракувало въ веселій господи невсыпушои господаркы: русавыхъ головокъ невгамовныхъ щебетунчыківъ. За шість першыхъ рокивъ замижжя Господь пославъ ій двохъ дочокъ, але чы можна було за чужою роботою гараздъ дітей дogleядаты у наймахъ? Діты померлы малесенъкы, и Тетяна недовго побывалася тоды за нымы; за те теперъ, диждавшы свого кутка, своеи нывы, не разъ плакала, прыгадуючи малесенъкі облыччя своихъ дитокъ и благала святу п'ятнцыю поблагословыть

и хочъ иедынъмъ чадомъ. Зглянулася св. п'ятныця на слизни благання матери, и ось двое чорнявыхъ, червоновыдыхъ дитокъ ростуть, якъ зъ воды йдуть. Невже жъ ихъ теперь покыдатъ?

— О, Господы Мылосердны! Царыце Небесна! — застогнала Тетяна.

На сей разъ прокынувся и Макаръ. Пры свитли каганцы винъ здавався ще зовсимъ молодымъ. Того, ѩо найдужче осадыло здоров'я Тетяны, винъ николы не зазнававъ: чы у наймахъ, чы у себе дома, винъ, якъ чоловикъ, знавъ тильки денну праю, спозаранку лягавъ спать и добре спочывши, встававъ свижый, бадьюрный у-ранци. Не те доводылося Тетяни: цилисинъкій день маленька, дрибна, але нагайна робота, а ничка прыйде—хочъ пряжа, а хочъ яке дрантя, ѩо треба полагодыты, не дадуть заснуть та вволю спочыть. И такъ день у день, рикъ у рикъ, покы здоров'я не загынуло вкрай.

— Царыце Небесна! Святы угодныкы! Охъ, тяжко дыхаты!— застогнала знову Тетяна.

— Чого, стара, стогнешъ?—обизвався Макаръ, позихаочы.

— Спышъ, неначе вбытый!... никому й подушокъ мени оправыты,—мовыла зъ докоромъ Тетяна.

— Ну, якъ тоби? Гирше, чы лекше? Чы ба, скильки крови на текло... И звидкиль вона береться? Отъ стильки крови... Ачъ!

— Вперше бачышъ, чы що?—одказала зъ серцемъ Тетяна.— Пусунь сюды подушки... ни, не такъ... сюды... лекше бо!

— Отсе горе мени зъ тобою: ще ніякъ не вгожу!... Колы бъ хочъ знаття, чы жытымешъ, чы помрешъ, а то... хто його зна... Тильки клопитъ зъ тобою!— мовывъ Макаръ, одходячы одъ лижка жинкы.

Тетяна хотила щось видповисты, та не стало сылы. За той короткий часъ, покы чоловикъ оправывъ подушки, зныкли й останни сылы. Вона сыдила теперъ на высоко помощеныхъ подушкахъ и тильки сумнымъ поглядомъ дывылась на Макара. А Макаръ походывъ трохы по хати, напывся воды, вызырнувъ у ви-конце й пишовъ довидатысь до телыци. Завирюха трохы перейшла; де-у-якыхъ хатахъ вже засвитылы. Макаръ заложывъ телыци соломы, одкынувъ трохы снигъ одъ дверей и неохоче вернувшись въ хату. Спать йому не хотилося, а робыты у-досвита тежъ не було чого; винъ сивъ, не скыдаочы кожуха, на лави й замыслывся.

Зъ тію думкою, що незабаромъ доведеться жинку ховаты, винъ давно звыкся. Що буде зъ нымъ писля смерты жинки, якъ спрavлятымътесь винъ одынокый зъ двома дитъмы, зъ хазяйствомъ, якъ тягтымъ тепрь винъ самъ те ярмо, що було иноди не въ сылу тягты у-двохъ—про те винъ тежъ не думавъ. То ще мае колысь буты и якосъ то буде! Прыайде той часъ—и same жыття покаже, люде порадять и самъ винъ побачыть, якъ йому жыты, що робыты: чы одынокому вику дожываты, чы другои дружыны шукаты. Турбувала його тильки одна думка: де грошей здобуты тепрь на похоронъ жинки? За п'ятнадцять рокивъ неустанной працы воны встыглы тильки збудуваты оселю про жыття, про смерть же не малы часу дбаты. Одже не спытала несподивана гостя, чы уготовылы господари чымъ іи витаты, чы прыпаслы грошей на горилку, з'ижу, на нову оселю-домовыну,—стука въ двери, переступае поригъ немылосердна, ось-ось наблызыться до самого лишка хворои жинки, и що винъ тоди робытыме, де здобуде грошей, щобъ поховать та пом'януть жинку?

— Охъ, колы бъ Тетяна ще хочъ сей тыжденъ протягла!— тяжко зитхнувъ Макаръ.—Въ городи на тимъ тыжни ярма-рокъ; продавъ бы кожушанку за шистъ карбованцивъ, доклавъ бы три карбованци, що жинка на оплатки наскладала, та й поховавъ бы іи безъ клопоту...

Правда, въ загороди ще тельчка йе—хиба іи продаты? Тельчка тильна, а къ Велыкодню телятко прыведе, буде коровою. Легко сказать: „корова у двори“, та не легко диждаты такого щастя... Въ той день, якъ вперше обизвесься телятко на загороди, вси хуторяне знатымуть, що Макаръ вже вызволивъ зъ становища голоты, що по весни винъ бильше не бигатыме, не кланятымътесь, щобъ хто заскородывъ його нывку, а спряжеться зъ сусидомъ и выйде на поле зъ своимъ тягломъ, своею бороню... Ну, а якъ помре жинка, то може й доведеться тельчку продаты. Хиба у жинки порады попытаты?—и винъ заговорывъ про се до Тетяны.

— Тельчку продавать?—скыпила Тетяна.—Онъ яки замиръ вже маешъ? Якъ глядилы, якъ ростылы телятко, та тепрь продаваты? Чы не наболило ще серце, дывлячись на дитеi, якъ воны въ сусидськи глечыки заглядають. Та тебе швыдче правцемъ поставыть, нижъ ты спроможешся другу тельцю купыты...

— Та я жъ тильки порады у тебе пытаю! Чымъ я тебе похо-

ваю, якъ помрешъ до масныци? За кожушанку ничего безъ ярмарку не вторгую,—обизвався Макаръ.

— Вже й кожушанку продаваты? Я жалкувала до церкви іи надиваты, черезъ те й застудылася, що на торгъ пишла у юпчыни, рокивъ зо два гроши по шагу на неи збирала, а ты мерщій на торгъ... Потривай трохы, не поспишайся! Замисть того, щобъ попыльнуваты та якыхъ ликівъ у аптеки за-для хворои жинки здобуты, ты мерщій—хазяйствечко збуваты, тельчку продаваты. Не надійся, не помру сплоха, ще пожыву на твою голову,—дарма, що не хочешъ поклопотатись!...

— Охъ, ще мени про тебе клопотатись? Всякому обрыдне два мисяци зъ хворою возытысь. Самъ топы, самъ вары, самъ за всячыною... та то-бъ то ще й дохторивъ та бабивъ зъ усього свиту склыкати! Колы бъ уже тебе Господь прыймавъ, або що, а то тильки зануда...

— Зануда? За твоими злыднями здоров'я загубила. Не була бъ за тобою—не лежала бъ теперъ, якъ колода. Тоби жинка була люба, поки робыла, а якъ занедужала, то й на смитныкъ зданень выкунуты. Гляди! спиткає й тебе лыхая годына, згадаешь тоди Тетяну, не разъ пошкодуешъ, та не поможеться,—докоряла стыха Тетяна.

— Чы я тебе займаю? Лежы, колы лежышъ. Застудылася, занедужала, неспособна стала робыты,—проте я тебе не докоряю... Мени, може, тяжче доводыться, нижъ тоби лежаты,—видповивъ Макаръ, простягаючись знову на лави спаты.

— Мени легко лежаты? Хазяйствечко чисто пропало—хиба легко мени бачыты? Ото жъ на жердци высять непопрані мищечки—попріють чисто видъ земли, а я жъ на ныхъ на-спиль конопли брала... У льюху доси огиркы поцвилы, капуста загнлася, а я жъ и огирочки, и капусту на одробитокъ брала. Охъ, Господы! Колы бъ мене хочъ на одынъ день одпустыло—я бъ хочъ у льюху попрыбираля!... Конопли мыши доси пойили... Мабуть вже у-досвита засвityлы,—прядутъ жиночки, тильки я лежу.

— Напрялася на своеу вику—буде зъ тебе!—обизвався Макаръ, перевертаючись на другій бикъ.

— Чому жъ то—буде зъ мене?... Може такы я ще одужаю, може Господь сподобыть мене ще яку сорочку спрясты!...

— Хиба на тому свити!—буркнувъ Макаръ и укрывся зъ головою, щобъ не чуты бильше жинчыныхъ докоривъ.

Але Тетяна сього не бачыла: все те, що накыпило на серци за довгу хворобу, все те, що передумала, пережыла вона нышкомъ за два мисяци, заворушылося теперъ, закыпило, стало прохатысь геть зъ наболилыхъ грудей.

— Ты гараздъ враждуваты та судыты мене, а якъ помру, та визьмешъ другу жинку, то побачышъ, яка зъ неи буде тоби дружына, дитямъ маты, у хазяйстви робитныця. Не шкодувала я ни здоров'я, ни спокою, ѩобъ свого кутка диждаты, а вона не скоче готового добра и зберигаты... И хату, и телычку, и кожушанку прыдбала, а вона переведе все, розпустыть, роскыда, попсуете, бо вона жъ не знатыме й не бачытыме, якъ воно мени все те дійшлося...—казала Тетяна, важко переводячи духъ и що-хвылыны стыскуючи долонями розболилый бикъ.

Макаръ не обзвавався, бо зразу заснувъ. Одначе Тетяна не стыхла: де-килька разивъ кашель перепынявъ іи ричъ на пивслови, але заспокоившись трохи, вона вела свою ричъ дали. И чымъ бильше казала вона, тымъ дужче розгоралыся очи, тымъ бильше червонили выскы: ся остання сповидъ, здавалося, не тильки не втомляла іи, а навпакы—додавала жывотворну силу вмираючому тилу. Одъ докоривъ, одъ згадокъ про мынule жыття, переповнене самыми недостаткамы та неустанною працею, вона перейшла до сучасного становыща, смильво зазирнула у вичи майбутности. О, вона ще не помре! Йи не можна ще вмирать: мали диты, нова хата, своя коривка—ни, годи й думаты про смерть! Вона мусыть зберегты одъ поталы те, ѩо прыдбала циною свого здоров'я, працею трыйдцаты рокивъ, и вона зостанеться жыты. Йи вже й за сю ничъ значно полекшало. Колы бъ не такый питъ та не такый кашель, то вона бъ уже и клопоталася помаленьку. И та малесенька надія на жыття, ѩо якось непрымитно прокралася въ серце недужкои, росла зъ хвылыны на хвылыну; ще годына—и Тетяна вже певна була, ѩо одужае, ѩо незабаромъ покыне тверде лижко, и знову закыпить у дужыхъ рукахъ робота.

Нарешти, трохи заспокоена такымы думкамы, вона заснула.

II.

Спала вона не довго: тильки ѩо розвыднылося, хтось пидійшовъ до іи лижка, прыдавывъ за нисъ и ставъ лапаты за руки та за ногы. Вона росплющыла очи. Передъ нею стояла

баба Горпина, а трохы oddali ще де-килька жинокъ. Важкий духъ одъ чобить та кожушанокъ, холодный витеръ, що врывається въ одчынени двери, прычынылы ій кашель, и вкрай стомлена имъ Тетяна, ледве переводячи духъ, одвернулася одъ непроханыхъ гостей до стинки. Горпина перехылылась всымъ своимъ худымъ, высокымъ станомъ и зазирнула черезъ голову у вичи хворій.

— Потягло очи, вже й земля надъ губамы пала,—мовыла вона журлыво жинкамъ, що стоялы стыха та сподивалыся, що то баба Горпина скаже.—Руки холоднисиньки та й сама тильки-тильки що тепла,—додала вона, скыдаючи ватянку.

— Вы бъ ій сорочку переминилы та подушки пообтыралы,—пораяла молода московка у чоботяхъ на высокыхъ закаблукахъ, въ голубій ватянци.

— На вищо іи тревожыты? Помре, то однаково прыйдеться переминяты,—мовыла Горпина, одначе одирвала одъ старой сорочки ганчирку, умочила въ воду й стала обтыраты окривавлені губы, выдъ та подушки.

Тетяна застогнала.

— За вухомъ обитрить,—пидступыла слипенька на одно око баба.

— Волосся сплуталося—боюся, щобъ не вскубнуты,—видповида Гарпина.

— Та вона вже не чуе; ось дайте я обитру.

— Де тамъ—не чуе? Адже стогне!—мовыла Горпина, вырываючи зъ рукъ слипенькои бабуси ганчирку, котру та було вже потягла до себе.

— Ось не займайте.. помре, то обмыемо тоди до-дила,—заспокоила Степаныда слипеньку бабу.

— Може вона вже й померла?—запытала пошепкы Мотря.

— Ще не вмерла, а швыдко помре: разъ пиде теплый духъ, а вдруге—холодный. Ось прыступить, кумо Хрысте, та подышвиться,—мовыла тежъ пошепкы Горпина.

Кума Хрыстя прыложыла долоню до рота хворои.

— А й справди: разъ теплый духъ, разъ холодный. Помре не забаромъ сердешна Тетяна; колы бъ хочъ встыгла порядокъ який дать.

— Треба небезпреминно, щобъ роспорядылася — чоловикови, диткамъ, хазийствечку який порядокъ дала,—пидхопыла баба Мотря.

— А якъ же, треба про все роспытатись. Тетянко, а Тетяно! може бъ ты який порядокъ дала?—наблызылася знову до недужои Горпына.

— Та не займайте іи!.. бачыте—лупнула очыма та й знову за-плющыла. Ій, сердешній, дыхать важко, а воны про порядокъ кло-почутъся,—вкынула свое слово московка.

— У тебе порады про худобу пытаты, чы въ кого, якъ помре?—накынулася на московку слизенька баба.

— Яка тамъ худоба? Скильки тіei худобы?—завважыла мос-ковка.

— Та вже хочъ и невелычка худоба, та загоръована. Цилый викъ жинка працювала—не дойдала, не допывала, та то-бъ то теперь свою худобоньку на людську волю виддаваты!—мовыла Мотря.

— Шо то й казаты! Мы не роспытаemosя, вона намъ не скаже, а потимъ на тымъ свити на нась враждуватыме, що мы іи добру та не знали, якъ ладъ даты,—додала Степаныда.

— Тетяно, а Тетяно!—допытувала тымъ часомъ Горпына хвору,—чому ты намъ не кажешъ, чому порады не даешъ? Порады чоловикови: чы йому коривку держаты, чы може продаты, чы йому самому хазяйнуваты, чы другои матери дитямъ шукаты?

— Я ще не помру,—обизвалася черезъ сылу Тетяна.

— Э, куды тоби вже, сестрыце, жыты, якъ печинки чысто потлилы!—зитхнула Горпына.

Тетяна одвернулася.

— Не хочеться помираты? Шо жъ робыты! Якъ прыйде прызна-ченый часъ, то видъ смерты никто не одкупыться: ни багатого, ни бидного, ни щасливого, ни безталанного, якъ часъ його прыйде, смерть не мыне, - мовыла Горпына.

— Может бъ ще яки лики й пособылы?—запытала московка.

— Яки тамъ лики, якъ и на выду вже почорнила!—наче ажъ разсердилася слизенька баба.

— Мала Макарови и такъ втратата? Ось помре жинка, то й поховать ни за вищо буде—не те, що на лики втрачатысь,—мовыла Степаныда.

— Господня воля—ото вси лики!—додала Мотря.

— Расскажы, серденько, до-дила, якъ Макарови жыты, що йому робыты безъ тебе? Чы продаты коривку, чы може кожушанку, чы въ касси позычыты?—допытувала Горпына.

Тетяна повела рукою на пичъ—тамъ спалы диты.
— Вона велыть дитеи збудыты,—мовыла московка.
— Ни, то вона такъ, зъ досады повела...
— Тш!...—стала усовищаты московка,—жинка помирае, а воны заходылісь спорытысь.
— Кажы, Тетянко, до-дила, щобъ мы вси зналы та твою волю уволылы, щобъ ты потимъ на чоловика не враждувала, щобъ твоя душа не печалылася: продавать коривку, чы ни?—допытувала Горпина.
— Ничого не продавать...—видповила черезъ сылу Тетяна, и дvi здорови, якъ горохъ, слъзыны покотылісь по выду, упалы на сорочку.
— Не велыть ничего продаваты,—пидхопылы жинки.
— А якъ звелышъ чоловикови жыты? Чы шукаты хазяйкы, якъ помрещъ, чы зъ дитымъ самому хазайнуваты?—пидступыла слипенька баба.
Тетяна знову повела рукою. Бабуся не побачыла и знову запытала:
— Адже бачышъ—рукою повела; тильки-тильки що не скаже: „мени однаково: якъ хоче, такъ хай и живе, абы дитокъ до ума довивъ“,—видповила за Тетяну Хрыстя.
— Господь іi Мылосердный зна, на вищо вона рукою повела, що въ неи на думци? Колы бъ сказала, то було бъ найкраще,—завважыла Мотря.
— Охо-хо-хо, Царыце Небесна, Святый Мыколо, угодныкъ Божый! Чы жыва наша зозулечка, а чы прысвятылася бидна голивонька?—запытала увиходячы та бабуся, що вже дванадцять рокивъ поспиль на богомилля ходыть.—Прощай же, прощай, сестрычко! Просты мене, просты нась усихъ, моя горлычко! Не занось гнива на нась на той світъ, помолыся за наши гришни души передъ престоломъ Господнимъ!—мовыла вона дали, прыступаючи до лижка Тетяны та уклоняючысь навмырушій ажъ до самой земли.—Диточки жъ мои, чаеняточка! Вы жъ не думаете й не гадаєте, яка васъ, сыротокъ, доля чекае. Пидходьте пидъ матерынське благословеніе—хай васъ ненька риднесенъка на все добре благословыты!—заклопоталася бабуся.

Дивчына заголосыла на всю хату и стала злазыты зъ печи, а хлопець, зъ пырогомъ въ одній руци и шматкомъ кныша у другій, ще мицнійше прытульвся до печи. Бабуся злизла на пілъ,

стягла хлопця зъ печи й поставыла передъ матир'ю поручъ зъ сестрою.

— Пидступыся й ты, Макаре, до жинки, ты може найбильше выненъ передъ своею дружыною—хай вона тебе поблагословыть,— звернулася бабуся до Макара, котрый саме увійшовъ.

Макаръ пидійшовъ слухняно до лавы.

— Просты мене, Тетяно!—мовывъ тыхо Макаръ и вперше за всю хворобу жинки заплакавъ. Тильки теперъ, въ си останни хвилыны жыття іи, серце його боляче забылося, тильки теперъ цилкомъ зрозумивъ винъ, яке горе спиткало його. Не тильки слухняный, терплячый робитныкъ, супруга у ярми, покыдае його,—їедына блызька йому на всьому просторому свити людьна йде видъ його, и никто ничымъ вже не замистыть йому того серця, що былося, болило, радило на протязи трохы не двадцяты рокивъ спильно зъ його власнымъ серцемъ.

— Просты мене, Тетяно!... мовывъ винъ у-друге, прыпадаючи до жинки.

Облыччя Тетяны перекосылося—вона шыроко одкрыла очи.

— Двери... дыхаты...—простогнала вона.

— Видчынить дужче двери... Верхъ одтулить!— заклопоталысь жинки.

— Господы! якъ ій, сердешній, важко дыхаты!—тажко зітхнула Хрыстя.

— Ще бъ не важко було, якъ печинки чисто потлили!...

— Благословы жъ, Тетянко, дитокъ та человека!—прыступыла знову богомильна бабуся.—Глянь, Тетянко—дружына й диточки твои передъ тобою!

Тетяна глянула на дитея...

— Поблагословы жъ ихъ, галочко!—мовыла ще разъ бабуся, пидіймаючи ослабилу руку хворои.

Тетяна зъ великою сылою простягла дали руку й осинила невелычкымъ хрестомъ голивки дитея та человека. Жинки стали утырати нышкомъ слзы.

— Охъ, якъ же вона важко дыха! Ачъ! наче рыбына безъ воды,—промовыла Хрыстя, зазыраючи черезъ московчыне плече на Тетяну.

— То вона вже кинчается...

— Охъ, пропустить мене—я боюся!—кынулася московка до дверей.

— А порядку такы не дала! — нагадала Мотря.

— Хиба доси порядку не дала? — здывувалася Горпина, тильки теперь повернувшись до хаты, бо впевнывшись, що Тетяна не дожыве й до вечора, вона покынула жинокъ биля хворои, а сама побигла на хутиръ чавунивъ на окрипъ добувати и ввесь останній часъ не була въ хати.

— А ни пары зъ усть, ввесь часъ мовчала, — мовила Мотря.

Горпина поставыла чавуны на лави й зазырнула у вичи Тетяни.

— Вже одходыть! Якъ такы можна отаке допустыты? Стильки народу було, та то й не допыталыся ничего? Колы бъ хочъ на часыну опам'яталася! — заклопоталася Горпина и прыдавыла Тетяну злегенъка за нисъ, щобъ та прокынулася ще хочъ на хвылыну для жыття та дала бажану пораду...

Замисть видповиди, Тетяна въ останній разъ зитхнула — и вылетила душа легенькою парою зъ наболилыхъ грудей.

— Померла! Хочъ пытай, хочъ не пытай — вже не скаже ничего, — мовила Горпина, закрываючи віі помершои.

— Царство небесне, вичный покій! — перехрестылася бого-мильна бабуся и стала передъ иконами бытъ поклоны.

Жиночки тежъ повернулись до іконъ и стали молытись за упокій новопреставленои рабы Божои Тетяны.

— Чы нема у тебе п'ятаківъ? — звернулася Горпина до Макара.

Макарь вытягъ зъ скрыни хустку, розвязавъ вузлыкъ, въ котрому було зав'язано два карбованцы бумажкамы та трохи мідяківъ, и подавъ два п'ятаки Горпини.

— Чы ѿе окрипъ? — запытавъ хтось зъ жинокъ.

— Треба обмыты, покы тепла, а то потимъ ни ногамъ, ни рукамъ рады не дасы, — завважыла Мотря.

— Окропомъ не клопочиться: два чавуны до себе въ пичъ ще у-досвита засунула, а се ось си чавуны наллю та посуну. Роздягайтесь, жиночки! Вытягай, Макаре, сорочку та запаски про смерть, та лагодясь йихать у городъ по горилку та по хустки; а ты, Мотре, попрохай Гарасыма, щобъ сповистывъ батюшку, — почала давать порядокъ баба Горпина.

Гарасымъ згодыvся не тильки сповистыть батюшку, але умовытись про похоронъ, поторгуватись за евангелію, хоругвы, за прычть, за коней, а ся справа була далеко не легенъка, бо цілкомъ залежала одъ настрою пан-отця Ардаліона; настрій же зале-

жавъ одъ рижныхъ выпадкивъ, а найбильше видъ „характера“ тыхъ бисивъ, що доводылось батющи выгонты зъ „одержимыхъ“ парафіянъ. Иноди траплялося таке слухняне, покирлыве, навить дурненьке бисеняtkо, що досыть було батющи добре нап'ястся та трyчи крыкнуты „проклинаю“, „заклинаю“, щобъ воно пидобгало хвистъ та втекло безъ висты; иноди жъ траплявся такый упертый та лукавый, що пан-отець ажъ упрie заклынаючи, и тильки черезъ добру годыну такыхъ прокльонивъ, що ажъ волосся пидводыться на голови, нечыста сыла покыдаe свою жертву, але тутъ то й чекаe пан-отца горе. Збентеженый зъ свого первого прыстановыща бисъ перескакуе, не довго думавши, въ просторый утрунокъ пан-отца и почынае тамъ хазайнуваты, якъ у себе въ пекли. Даремно старается пан-отець затопыты биса оковытою—нечыста сыла вырынае наверхъ, якъ пир'ина и выявляеться то неподобающы словесамы, то якымы-небудъ прыкрымы „діяніямъ.“ Довго дывувалыся, довго сердыlyся парафіяне, але якъ прочулы одъ самого батюшки, яка йому прыгода трапляеться, якъ розибралы, що то нечыста сыла сквернословыть устамы ихъ пастыря, що то лукавый бисъ управляe серцемъ його, то заспокоилысь и стали терпляче сподиватысь того часу, колы нечыстій сыли обрыдне самій коверзуваты. Правда, якасъ недобра душа донесла нарешти, куды слизъ, и батюшку эмистылы рокивъ черезъ два, але въ той часъ, колы Гарасымъ увиходыvъ у батюшчыни горныци, пан-отець саме борикався зъ бисомъ Солопіи, котру прывозылы за три дни до смерты Макарыхы, и Гарасымъ видразу спостеригъ по облыччу матушки, по заплаканымъ очамъ наймычкы, а найбильше по духу одъ „монополькы“, що безталанному пан-отцю Ардаліону неперелывкы.

Добру годыну довелося Гарасымови посыдиты въ кухни, покы пан-отець пообидавъ та выйшовъ.

— Чого треба? Чого прыйшовъ?—запытавъ отець Ардаліонъ Гарасыма.

Глянувъ Гарасымъ на батюшчынъ нисъ скоса та й зитхнуvъ сердешный.

— Чого прыйшовъ?—гукнувъ вдруге батюшка.

— Макарыха Богови душу виддала, такъ найпокорнійше вашои мылости прошу прыйихатъ.

— Яка се Макарыха? Якъ фамилія? Яка Трохымыха?—перехопывъ ричъ Гарасыма батюшка.

- Макарыха,—поправывъ Гарасымъ.
- Фамилія? Фамилію пытаю! — крикнувъ не своимъ гласомъ пан-отецъ.
- Хвамылія... прызвище? Та... якъ іи... тая... просты Господы, забувся!...
- Якъ забувся? Якъ забувся?—ще дужче закрычавъ батюшка.—Ты въ шынкъ, по горилку прыйшовъ? Геть зъ моей хаты, п'янюго! Выпывъ кварту, та тоди до батюшки зъ порожнимы рукамы!...
- Хочъ и запрысягты, батюшечко, и рисочки въ роти не було... И въ заводи немае горилки дома... Хиба бъ я...
- Геть! Вонъ!—перепынывъ отецъ Ардаліонъ Гарасыма и хотивъ ще ногою тупнуть, та якось схытнувся.
- Ардаліуша! Ардаліуша! Не сердясь бо!—мовыла несмилыво матушка.—Се мабуть, чоловиче, чы не Грабенкова померла?—звернулася вона до Гарасыма.
- Эге жъ, эге!—зрадивъ Гарасымъ,—Грабенкова, вона!...
- То то и ѿе—Грабенкова!—мовывъ строго батюшка.—А де дытына? де кумы?—крикнувъ ни зъ того, ни зъ сього отецъ Ардаліонъ.
- Гарасымъ настановывъ вуха.
- Де дытына?—крикнувъ ще дужче батюшка.
- Тебе, Ардаліуша, ховаты, а не хрестыты запрохуе чоловикъ. Грабенкова, серце, померла,—заступылася за Гарасыма матушка.
- Ага! Грабенкова померла?—нарешти розибравъ батюшка.
- Эге жъ, эге... Грабенкова, сьгодни померла... Просымо васть найпокорнейше поховаты іи.
- Не хочу я іи ховаты! Не хочу, та іи край! Такъ и перекажы: казавъ батюшка, пан-отецъ Ардаліонъ, що не хочет ховаты Грабенковои... Де вона говила? Въ манастыри? Хай же іи й ховають монахи. Почимъ я знаю, якъ вона говила? Може вона, замисть церквы, въ шынку сидила!... Не хочу я такыхъ свыней ховаты. Свій храмъ тильки що не завалиться, прычтъ духовный тильки що зъ голоду не погыбае, а вы свои мидякы монахамъ виддаете! Скильки вы даете батющи за требы? Шагы! А якъ я тильки прызначывъ за сповидь вашои богомерзкои души по десять коўпіекъ, такъ вы вси въ манастырь побиглы говиты? Не хочу жъ, колы такъ, васъ ховаты...

— Вашои мылосты, батюшечко, прохаю, не гнивайтесь на ново-
преставлену,—може въ неи справди не було грываенка на спо-
видь. Зробить Божеську ласку—поховайте іи безъ серця.

— А скилькы дадуть за похоронъ?—запытавъ трохы мылосты-
віше отецъ Ардалонъ.

— Звистно, люде бидни—якъ спроможутсья, такъ и подякують
вамъ,—мовывѣ обережно Гарасымъ.

— Меньше видъ двохъ карбованцівъ не визьму, а за евангелю,
хоругвы, прычть особо. Та щобъ добрыхъ коней прыслалы, чуешъ?

— Чую, чую, батюшечко!... Тильки не въ гнивъ вамъ буде, що
скажу: поховайте іи за полтыннычка, зробить Божеську мылость,
люде бидни...

— Ты на торгъ прыйшовъ?—крыкнувъ батюшка, ажъ шыбки
въ викнахъ забряжчалы.—Два карбованци, ни копійки меньше!

— Хай вже и два карбованци, тильки щобъ за евангелю, хо-
ругвы и прычту вже не платыты...—уклонывся нызенько Га-
расымъ.

— Такъ ты ще торгуватсья? Геть пишовъ! Не хочу я ніякъ
васъ ховаты. Якъ собаки пропадайте! До монахивъ идить.
Маршъ!—розсердывся ще дужче батюшка.

— Колы жъ звелыте коней прысылаты?—запытавъ похмуро
Гарасымъ.

— За коней пытаешъ, а про гроши мовчышъ? Знай, що на-
биръ я не ховатыму!... Мени нема дила, що Грабенка, чы якъ
його тамъ, злыдни пойилы—мени гроши щобъ булы зразу, а якъ
не дадуть впередъ, то'я назадъ пойиду—такъ и скажы тамъ.
Чуешъ?

Гарасымъ все добре чувъ. Кримъ того, винъ бачывъ, що
упертий бисъ Солопі тильки що почавъ коверзуваты, и колы
Гарасымъ протягне свою розмову зъ пан-отцемъ дали, то не-
чыста сила добавывть до двохъ карбованцівъ ще мирку пшеныци,
кварту горилки, або крашанокъ, и бильще не змагався.

— Чую, чую!—покирльво видповивъ Гарасымъ и, уклонывшись
нызенько батющци й матушци, подався геть зъ кимнаты.

III.

Іванъ Криворотъ запригъ свою шкапыну й пид'ихавъ до
Макарової хаты. Макарови зоставалося тильки систы та йихаты

въ городъ за покупками, одже довго ще не сидавъ винъ, довго блукавъ то по надвир'ю, то по хати, довго роздывлявся по всихъ куткахъ, наче чого шукаючи. „Зъ чымъ иихаты въ городъ? Що продаты?“—пытавъ винъ себе, у-десяте зазыраючи въ порожню хыжу. Але скильки не прыгадувавъ, скильки не дывывся—и на очи, и на думку спадала раз-у-разъ колы не кожушанка, то тельца.—Кожушанка-тельчка! Тельчка-кожушанка!—проносылось у голови, а на серци становылося все тяжче. Шкода кожушанки продаваты—жинка до церкви не надивала, дочци прыберила... а ще шкоднійше тельчку виддаваты...

— Чы ты у лиси заблудывся, чы голову загубывъ?—крыкнувъ йому Иванъ.

- Зразу, зразу иду,—мовывъ Макаръ и, нарешти ухопывши зъ одчаемъ кожушанку, сивъ у сани.

Люде почалы вже зъ торгу роз'їздтысь, проте кругъ Макара зъ новою кожушанкою на рукахъ зибралося чымало жинокъ та чоловикивъ. Коженъ бравъ кожушанку, разглядавъ іи зъ усихъ бокивъ, коженъ бажавъ купыты, але дававъ „по своихъ достаткахъ“ такъ мало за hei, шо Макаръ вырываў зъ серцемъ кожушанку и йшовъ дали. Дали обступалы його знову люде, знову роздывлялышя, роспытауvalы, божылышя й нарешти давалы ще меньшу цину.

Вкрай розсердывшись на купцivъ-голоту, а найбильше на саму Тетяну, шо померла, не дождавши ярмарку, Макаръ пишовъ до саней. Тамъ стара, ажъ сыва кобыла працювала беззубыми яснами надъ оберемкомъ соломы. Макаръ штовхнувъ зъ пересердя іи въ бокы, крыкнувъ не знать на вищо: „стій, проклята!“, вырвавъ зъ рота солому, ударывъ мотузянымъ батогомъ и повернувъ голобли до-дому. Винъ певенъ бувъ, шо на хутори нихто його не вызволыть, бо у такихъ людей, якъ и винъ, тильки хиба в-осены, до оплатокъ, поводыться копійчына, а дукари дбають тильки про себе,—але не зважывся й виддаваты за пивъ-цины ту кожушанку, шо далася такъ гирко.

— Якосъ-то буде... Люде щось прырозуміютъ... Не зостанеться жъ Тетяна непохованою,—розважавъ винъ себе, покы кобыла помаленьку тюпала до-дому.—Може й батюшка поховае безъ грошей—тоди я за прыпасени гроши труну справлю, а останне—якъ Богъ дасты...

Але дома дожыдала його недобра звистка про пан-отця Ардаліона:—меньше видъ двохъ карбованцівъ за самый похоронъ батюшка не схотовъ узяты. Сивъ Макаръ край столу, скхулывъ свою голову на згорнути руки, ніякъ соби рады не дастъ. Що робыть, де дистаты грошей, колы навить и въ касси нема? Звернутысь до Афанасія Петровыча Карпенка? Не позычть и той за спасыби: доведеться хочъ землю пидъ застанову виддаваты, хочъ на таки одробитки згожуватысь, що й лито святе за його роботою пропаде. Куды звернутысь? Де дистаты грошей?—в-десяте пытавъ себе Макаръ, дывлячись, якъ жиночки пыльнують биля бездыханного тила жинки. И справди, жиночки одна одну попережали, одна передъ одною хапалыся выказаты у рижныхъ дрибныциахъ свою повагу сьому тилу. Докы се тило було жыве, кожна зъ сусидокъ хочъ и рада була зробыть яку полегкость, та не мала часу, а иноди не знала, якъ пособыты, за часъ жворобы тильки зناхарка хиба, трохы ликарь, а може трошечки й фершаль, а найпаче самъ Господь Мылосердный мигъ пособыты недужій. Зъ тієи жъ хвылыны, якъ Господь прынявъ душу, якъ Тетяна на вики заплющыла очи, зныкла рижныця мижъ зناхаркамы, ликарямы та простымы людьмы, и выступылы певни, всимъ видоми, для всіхъ одинакови обов'язкы „жывыхъ“ до „мертвои“. Тетяна, якъ жыва людына, мала своихъ ворогивъ, своихъ друзяківъ; Тетяна, якъ мрець,—однакова до всіхъ: душа іи скынула ти кайданы, що прымушувалы іи иноди нышкомъ зитхаты, иноди у голосъ тужыты, а иноди навить зло чынты такимъ самымъ закайданеннымъ людямъ на земли, якъ и вона. Тетяна скінчыла вже свою подорожъ; терній не колотыме бильше іи нигъ, и вона не зазихатымъ бильше на чуже добре, якъ на пидстилку пидъ скривавлени ногы; никто не заважатымъ ій бильше на дорози, никто не штовхатымъ іи, и вона въ свою чергу не пхатыме сусида въ канаву...

Одначе се тило, си тяжки кайданы—не хымера, не выгадка: Господь звеливъ йому родыться, росты, жыты, хоруваты, за-рады сього тила доводылося на протязи жыття не разъ крывыты навить душкою, и теперь душа, хочъ и выйшла зъ тила, але ще не покынула його: тры дни літатыме вона поблизу биля його, дывытыметься на його й пыльно стежытыме, яку пошану видадутъ йому в-останне люде.

Жиночки не шкодували праці, але богомильна бабуся клопоталася найдужче, якъ бы краще знарядыты новопреставлену на той свить. Сама вона й сорочку зав'язала, сама запаски оправила, сама и очипокъ надила, и Макаръ, сидучи тутъ, середъ заклопотаныхъ жинокъ, на хвилыну навить забувъ про свое горе, про те, що то пораються люде биля його мертвого дружини.

— Чому ты въ городъ не йидеши?—ажъ сплеснула руками баба Горпина, вносячи видра зъ водою.

— Ни зъ чымъ йихати,—видповивъ Макаръ, пидводячы свою зажурену голову.

— Адже у тебе юе два карбованци?

— Шо тыхъ два карбованци? Батюшци та прычту заплачу, а покупокъ ни за вищо справыты...

— Та вже жъ безъ труны не обйдешся,—обизвалася наче зъ сердцемъ слипенька бабуся.

— Та не обйдуся,—сумно мовывъ Макаръ.

— Вже часъ робыты труну, а у тебе юе й дощокъ нема,—нагадала знову слипенька.

— И самъ знаю, що часъ вже труну робыты, такъ немає грошей... Хиба купыть дощокъ, а батюшци десь може разстараюся?

— Хиба самыхъ дощокъ треба? Ще въ тебе ни платкивъ, ни свичокъ, ни меду, ни горилки,—нагадала юе разъ слипенька бабуся...

— Пиды ты зразу до Карпенка та попрохай позычти п'ять або шисть карбованцівъ. Визьми й кожушанку зъ собою,—продававъ не продавай, бо покійныця не велила, а пидъ застанову можешъ виддати,—пораяла Горпина.

— Не позычти Карпенко: я до його звертався колись, такъ не давъ,—мовывъ Макаръ.

— Не позычти, то не пидемо красты. На нема й суда нема. Якъ не разстараешся ниде грошей, то покійныця выбачить. Шо робыты, якъ нема чымъ пом'януты?—помолымся за іи душу та й розійдемося!—обизвалася Мотря зъ печі, де вона збирала у мишокъ суху пашню.

— Иды жъ швидче до Карпенка,—пораяла вдруге Горпина, очевидячки не згожуючись, якъ и вси останни жинки, зъ Мотриною порадою—помолытися за душу Тетяни та й розійтися...—

— Карпенко саме прыйихавъ зъ города,—напевне уторгувавъ за пшеницю,—вкынула свое слово Хрыстя.

— Уклоныся йому, попрохай його гарненъко, то винъ такы може уважыть хочъ на сырить,—додала Горпына.

Макаръ мало надіявся на Карпенка, але слухняно пидвився и вышовъ зъ хаты.

А тымъ часомъ жиночки скинчылы убрання новопреставленои, пиднялы іи й перенеслы на лаву. Въ ту саму хвылыну золотый проминь зимового сонця пробывся кризь виконце надъ лавою, загравъ на парчевому очипку Тетяны, перескочывъ дали й зупынывся на гурти жинокъ, що стоялы наче скам'янили биля покійныци. Ни слова, ни зитхання не вырвалося зъ усть жинокъ, але—дывне дило—вси певни въ сю хвылыну стали, що можна иноди людямъ розумитися безъ сливъ, що бувають годыны, колы души жывыхъ людей йеднаються безъ допомочи тила, и що теперъ саме якась невидома сила прыкувала ихъ всіхъ биля Тетяны, проняла, стыскала серця, видбылася въ неясній, але йедыній для всіхъ думци: „вси мы однакови люде, всіхъ нась чекає однаковый кинець—домовына“... И зныклы пидъ вплывомъ сієи думки всі недобри спогады, всі недобри бажання; навить по завжди хмурому облыччу слипенькою бабуси промайнуло щось краще, нижъ навить ухмылка непорочной дытыни.

— Сестрычкы жъ мої! я ще доси дытыны не годувала!—опам'яталася перша Мотря.

— А я обидать не варыла!—згадала Хрыстя.

Ходимъ уси до-дому: управылыся биля покійныци, а баба Горпына хай тутъ пораються до вечора; надъ вечиръ знову прыйдемо всі,—мовила богомильна бабуся.

— Треба ще й бабы Горпыны запытати: може имъ сумно самымъ зоставатися?—заклопоталася слипенька.

— Идить, идить—я не боюся, а сумувати николы, бо дила ще багацько,—заспокоила Горпына жинокъ, котри зъ охотою побигглы зразу до-дому, де ихъ давно нетерпляче сподивалися то голодни диты, то коровы, то свыни...

Горпыни справди николы було сумувати: на неї цилкомъ поклався Макаръ, ій доручывъ и печыво, й варыво, й дитеї, и телышку; кримъ того Горпына доброхитно взяла на себе й новый обов'язокъ—здобуты гроші для Макара, якъ що винъ не розстаетися у Карпенка. На витеръ пущене слово Мотрею: „помолы-

мося та й розійдемося“ не йшло у неи зъ головы. По давно заведеному звычаю ни одынъ хуторянынъ не йшовъ на той свить безъ допомогы бабы Горпynы. Иноди ій доводылося де-чымъ по-событы хворому ще який часъ пожыты на симъ свити, иноди— часомъ ранійше вмерты, але писля смерты Горпyna становылася биля печи й вымагала видъ родычивъ завжды найкращого докладу до стравы, щобъ люде потимъ не судылы за помынky. У Макара не було ще ничего уготовленого, и ся думка не давала Горпynи спокою. Чымъ вона частуватыме, що вона подаватыме на стиль людямъ, якъ Макаръ не купыть ни меду, ни сала, ни олії?... Невже справди доведеться, якъ казала Мотря, „помолытися та й розійтися?—„Доведеться мабуть самій бигать по хутори та позычати грошей!“—клопоталася вона сама соби, нетерпляче вызыраючи у виконце Макара.

Нарешти прыйшовъ и Макаръ.

- А що? розстараўся?—накынулася на його Горпyna.
- Не давъ,—хмуро видповивъ Макаръ.
- Не давъ!? Що жъ винъ каже?
- У позыку, каже, не дамъ. Кожушанки у застанову тежъ не визьму, а якъ треба грошей, то продай кожушанку, або тэлычку, то и я забезпеченый буду, и ты не думатымешъ про гроши...
- Скильки жъ винъ дае?
- За кожушанку тры карбованцы, а за тэлыцю десять карбованцівъ.
- Десять карбованцівъ за тэлыцю?—скрыкнула Горпyna.—Та хай винъ не дижде, проклятый, помираты: отаку тэлычку та за десять карбованцівъ хоче взяты!... Пожды жъ трохы, я побижу по хутори—може й настягаю яку десятку,—мовыла вона дали й побигла въ ту жъ хвылыну зъ хаты.

Макаръ сивъ на ослинци. Недавня розмова зъ Карпенкомъ ще выразнійше впевнила його, що кому скрутно жыты, тому ще скрутнійше помираты, але порада Мотри тежъ не сходыла зъ думкы. „Помолымося за новопреставлену та й розійдемося: хай покійныца выбачае“. И справди, невже та сама Тетяна, що стильки разивъ не дойдала, не допывала, що прыняла стильки горя, не разъ шкодуючи потраты якого мидяка, що за вси часы своеи хворобы не задовольнила свого бажання выпить чарку горилкы,—не выбачыть йому теперь, писля смерты, колы винъ поховае іи безъ горилкы, безъ платківъ, колы винъ не

справить обида? Макаръ глянувъ на жинку. Обмыта, прычесана Тетяна лежала въ билій сорочци, въ новыхъ запаскахъ.

Мицно склеплени очи, сциплени губы не зминылы звычайного выразу покирности въ іи облыччу; далеко бильше вражиння зробылы на Макара складени на грудяхъ руки. Тилькы хиба на вельке свято, съдючи биля виконца та балакаючи зъ сусидкамы, складала вона такъ свои стомлени руки. Чы не свято прыйшло и съегодні для неи? Що жъ було у такимъ рази за жыття, яки то булы будни?...

Ось—прыгадуецца юму—стоить вона поручъ зъ нымъ передъ олтаремъ. Люде звелы ихъ, поставылы на рушныку, не пытаючись, чы до любовы,—ни одного слова про вирне кохання, ни одної клятвы... Проте вона дывыться смильво у вичи молодому, облычча палае здоров'ямъ, дуже тило стоить—не поколыхнеться, ни одна потаенна, зрадлыва думка не промайнє въ голови—вона певна, що зробить усе, що вымагатыме видъ неи жыття, вона знае, що зуміє пособыть тій дружыни, зъ котрою Господь йеднае ії въ сей часъ, и благае у Мылосердного тилькы здоров'я.

Ось трохы наче зморена, збліднила, але не меньше певна въ соби, Тетяна наймаеться въ экономію за куховарку.—Чы подужаешъ двичи на день дижу выкынуты?—пытае іи въ контори пошепкы Макаръ.—Треба тому дужаты, хто хоче свою хату маты,—весело видповидае вона, и п'ять рокивъ поспиль выкыдае по чотыри пуды хлиба що-дня.

А ось вона, ще бильше змарнилая, стоить передъ манисенькою трункою своеи першои дочки. Облычча іи смутне, зъ очей ллються гарячи сльозы матери, серце бслыть, щемыть за сымъ маленькымъ тиломъ дочки, але заревла пидъ вікномъ хазяйська корова, и Тетяна спишно втерае сльозы й бижыть зъ дійныцею на дверъ: нема часу сльозамъ волю даваты тому, хто хоче свою хату маты!

Нарешти вона въ давно бажаній хати, въ свой осели. Новенька била хата ажъ сяе на сонци; чисти, якъ сльоза, виконцы наче усміхаються, молоденъкы вышенькы заглядають своимы свижымы зеленымы витамы у саму хату... Чого тилькы у самой господаркы побильшало зморшківъ на выду, позатягало кари очи? чого нахылывся высокій, гнучкій станъ? Похылывся станъ та й не выправлявся, але Макаръ того доси не прымичавъ. Тилькы теперъ, колы смерть росправыла все тило у весь зристъ його, тиль-

ки теперъ, угледивши незвычайно спокійне облычя своеи дружыны, зрозумивъ Макаръ, якъ тяжко далася Горпыни и хатка, и садокъ, и половенька телыца, якымъ тягаремъ лежалы на жинци щоденни турботы...

И то-бъ то сьому замореному роботою, попсованому недоглядомъ та хворобою тилу не виддаты ще останньо и пошаны? вкынуты його у яму, якъ непотрибну ганчирку, закыдаты землею й за-рады п'яты-шесты карбованцівъ позбавыты доброго спогаду людського? допустыты, щобъ душа жинки по земли блукала, помынокъ-панахыдъ бажала, щобъ вона на тимъ свити, якъ и на симъ горювала?... Крый Маты Божа!—Нагорювалася, натомылася, дружыно моя, на симъ свити—пороскошой же та заспокойся писля смерты!—мымоволи вырвалося зъ усть Макара.—Не велила ты мени продавать ничего—отже продамъ, Тетянко, и кожушанку, й тельчку, абы видбуты помынки по тоби,—додавъ винъ, пидводячысь зъ ослинця й цилуючи холодный, якъ крыга, лобъ жинки й іи згорнути руки.

— Тры карбованци ледве настягала: на собачому хутори сами злыдни. То було жыты скрутно, а теперъ и померты по хрыстыянському звычаю не можна. Чы тычувъ, що батюшка ще четвертака набавывъ? Отсе тильки що повернулись одъ його Присчыни кумы, такъ винъ черезъ ныхъ переказувавъ, щобъ ты ще поверхъ карбованця четвертака давъ,—перебыла Горпына Макарову розмову зъ жинкою.

— Спасыби за гроши—якось обійдусь!—видповивъ Макаръ, одходячы одъ лавы.

— Беры—не заваляютъся!—пораяла Горпына.

— Мени однаково сієи троячки мало...

— Сама знаю, що мало. Такъ куды жъ ты?

— До Карпенка,—видповивъ уже въ синяхъ Макаръ.

Горпына сковала карбованець за платокъ, зав'язала дрибни гроши у вузлыкъ, сковала ихъ за поясъ и стала знову поратысь биля печи. Теперъ вона певна була, що Макаръ щось прырозумивъ, що помынки по Тетяні будуть до-дила, и стала наготовліть то пляшки, то барыльце, то горщатка Макарови въ городъ. И справди, незабаромъ прыйшовъ зъ Макаромъ Карпенко оглядали телыцу, чы немае якои вады.

Горпына выбигла на двиръ.

— Ось бачъ, сыну, рижокъ збытый!—мовывъ докирлыво Карпенко, запрымитывши щось на рижку.

— То що?—засміялъся чоловики, що на той часъ нагодылись.—Хиба ты зъ рогу дойитымешъ?

— Ничого, люде добри, сміятыся! Хочъ и не зъ рогу дойитыму, а все жъ телычка не по форми.

— Скильки жъ винъ тоби дае за телычку?—запытавъ Макара сусида.

— Однадцять карбованцивъ!—зитхнувъ Макаръ.

— Однадцять карбованцивъ за таку телыцию!

— Бога бійся, Опанасе!—не втерпила Горпина.

— Однадцять карбованцивъ дае та ще й телыцею ганблюе!—додавъ якийсь чоловикъ.

— Я не ганблюю, я кажу тильки, що телычка не по форми...

— Горе мое тяжке, що въ мене грошей нема, а то бъ я сієї телыци тоби не попустивъ,—обизвався хтось зъ гурту.

— Отакъ бы й я: зразу давъ бы за неи двадцять карбованцивъ,—мовывъ другий чоловикъ.

— Охотникоў багацько, а купцивъ мало. Гуртомъ не спроможеться телыци купыть, а въ моїй кышени хазяинуете,—звернувшись Опанасъ до людей.—А ты, Макаре, колы хочешъ буты сватомъ, то скынь четвертака,—мовывъ винъ до Макара...

— Се за ригъ, чы що?—запытавъ Макаръ.

— За рижокъ, за рижокъ... хочъ скынь четвертачка, хочъ одробы який день...

— Хай ты не диждешъ помираты!—крыкнула на все село Горпина.—Чоловикови отаке горе, отакий случай трапывся, а винъ и Бога не боиться!...

— На все воля Господня: Макарови прыпавъ случай продаты телычку, мени—купыты, и ничымъ я Господа Мылосердного не гнивлю. Я прыйшовъ, Макаре, по твоїй просьби твое добро купуваты, а колы мене люде на твоему дворыщи зобиждають, то я й пиду соби зъ Богомъ, одійду отъ гриха безъ клопоту,—мовывъ Карпенко, простягаючись до воритъ.

— Завищо жъ вы на мене розсердилися, диду? Я жъ вамъ ничего не казавъ. Чы звелыте одробить за рижокъ, то й одроблю. Выймайте гроши, берить телыцию—хай вамъ Богъ помагае!—завернувъ Макаръ Карпенко.

— Хай буде по твоему! — згодывся Карпенко. — Тильки шукай кращого налыгача, бо сей зовсімъ плохенький!

Макаръ побигъ за налыгачемъ. Карпенко вытягъ з-за пазухи платочекъ и ставъ одличуваты гроши. Чоловики окружылы його зъ усихъ бокивъ и мовчки дывылнися, якъ винъ выбиравъ найбильшъ потерти бумажкы. Нарешти Макаръ одвязавъ телычку и передавъ налыгача Карпенкови. Афанасій Петровичъ пидставывъ прыкрыту полою свыткы руку, взявъ налыгача, перехрестывся й вывивъ телычку зъ двору.

Довго стоявъ, довго глядивъ Макаръ ій у слідъ, и очи затуманылнися слезамы: остання надія диждаты коривкы — тягла, статы хазяиномъ зныкла геть зъ серця, якъ побачывъ винъ порожни ясельця...

IV.

На третій день поховалы Тетяну. Хочъ и безридна була по-кійнцыа, проте знайшлнися таки добри люде, що потужылы надъ могилою. Богомильна бабуся такъ хороше прымовляла до „сусидочки“, що навити де-яки чоловики нышкомъ слезы втералы.

Макаръ кынувъ першу горстку земли. „Важка земля тоби, дружино моя, на груды ляже, а ще важча туга мени на серце паде. Сумно тоби, одынокій, у домовыни буде лежаты, а ще сумнійше мени зъ диткамы буде безъ тебе жыты. Доведеться намъ и чорну сорочку носыты й на тще-серце спаты лягаты... Та ни пошаны, ни порады, ни ласкавого словечка твоимъ сыряткамъ бильшъ не прочуты“, — мовывъ смутный безъ краю Макаръ, зазыраючи у глыбоку яму, на дни котрои билила труна жинки. Жинки заголосылы.

— Не слідъ, — ставъ увищаты отець Ардаліонъ, — надъ могилою плакаты: смерть одъ Бога, и ничого надъ мерцямы голо-сыты.

Жинки затыхлы и стали закыдать горсткамы мерзлои земли труну. Незабаромъ закыдалы яму, насыпалы невелькую могилку, вкопали маленький дощаный хрестыкъ и пишли на обидъ до Макара.

Зразу писля обида пан-отець Ардаліонъ и прычъ пойихали, за нымы слідкомъ розійшлася бильша частына людей, и тильки гуртокъ жинокъ зосталыся наничъ стерегты Тетянуну душу.

Вси хуторяне, цилкомъ задовольнени помынальнымъ оби-
домъ, подякувалы Макарови та Горпыни й розійшлыся по домахъ
до своего хазяйства. Выйшовъ бувъ и Макаръ до своеи загоро-
ды, видчынывъ двери, подывывся-подывывся, зачынывъ двери,
зав'язавъ мотузкомъ, пидійшовъ до круглыхъ ясель, де завжды
у день стояла телычка, та й зитхнувъ сердешный. За кымъ биль-
ше заболило серце його у сю хвылыну? Чы опустила хата, чы
опустиле дворыще нагнало такый сумъ, — винъ бы й самъ не
мигъ сказаты, але добре розумивъ, що теперъ винъ бильше не
хазянъ своеи хаты, не батько для своихъ дитей, що прыйшовъ
кинець не тилькы його невелычкымъ надіямъ, але навить його са-
мостійному жытту. Винъ не управыться самъ зъ дитыми малымы,
винъ не вміе ни топты, ни варты—доведеться шукаты десь
другой жинкы; а хто жъ згодыться пакуваты свои лита молоди за
литнимъ та ще й биднымъ удовцемъ зъ двома дитыми? Осельть-
ся якась стара жинка въ його хати, поверне все жыття на свій
зразокъ, докорятые дитей кожною выпраною сорочкою, шматкомъ
спеченоаг хлиба, и винъ не вильный буде ничего зминыты, бо
справди—чымъ заплатыть винъ сій чужій людьни, що згодыться
робыты для чужыхъ дитей, на чужому хазяйстві?

Колы бъ хочъ коривка була—вона бъ не смила прынаймни
вважаты його за „голоту“, вона бъ не смила докоряты його „элъд-
нямы“, „черстымъ хлибомъ“, вона вважала бъ його за хазяина.
И для чого винъ продавъ половеньку? Хай бы люде розійшлыся
безъ горилкы, хай бы сусиды продражнылы його „непомынайлы-
комъ“—винъ бы теперъ пидкладавъ своїй телычци сина, винъ
бы почувавъ себе хазяиномъ хочъ у двори!

И знову досада на помэршу жинку заворушылася въ серци
Макара. Чому було Тетяни не протягты ще одного тыжня, диж-
даты ярмарку? Винъ бы продавъ телыцу за двадцять карбован-
цівъ, видбувъ бы похороны за шість, а за четырнадцять купувъ
бы соби меньшу телычку. Охъ! вмила Тетяна працюваты, та
не зумила помираты Осыротыть—осыротыла, та ще й хазяйство
розорыла!

— Ты бъ ишовъ до нась, въ хату! — перебыла Горпына неве-
сели думкы Макара.

— Въ хати душно — я буду на двори, — видповивъ Макаръ и
взявши въ синяхъ грабли, пишовъ огрибаты солому.

Горына вернулась знову въ хату. На покути, на просланому рушныку стоявъ уже розведеный водою въ мысци медъ; на столи—пирогы, холодецъ зъ тарани, пляшка горилки, пляшка варенои, пшенишна паляныця й невелычка чарка, але никто не доторкався до сієи стравы, бо першою мусила покуштувати іи душа Тетяны.

Диты, блиди одъ слизъ, стомлени, сонни сидилы на печи та береглыся, щобъ не заснуть ненарокомъ та не проспать того часу, колы ненька, обернувшись мухою, прылетить прощатися. Хлопчыкъ торкавъ раз-у-разъ сестру за рукавъ та допытавався—“чи то не душа неньки чорніе“ то на сволоку, то на стинци?

— Ни ни—у день душа не литае; ось якъ стемніе, якъ засвітять світло, тоди вона й прылетыть. Лягай теперъ спать, Сыдорко, я тебе збужу, якъ побачу муху,—умовляла Одарка, прыголублюючи до себе сонного брата.

— Я не хочу спати, я самъ хочу побачыты муху; я сидитыму, ажъ покы засвітять світло та ненька прылетыть,—змагався Сыдорко, лупаючи соннимы оченятамы.

Нарешти зимне сонечко закотылося, и Горына засвітила каганець. Сыдорко схопывся.

— Онъ-о-о! душа!—радисно крыкнувъ винъ, показуючи пальчикомъ на чорну головку гвоздыка.

— Тиш...—сипнула Одарка брата зъ такою силою, що винъ знову прысивъ,—кажу тоби—ще не часть неньци прылитаты. Якъ загуде, то я тебе збужу. Лягай, укрыйся та спы! — мовила вона дали, и Сыдорко бильше не змагався.

— А що? заснувъ?—запытала Мотря Одарку.

— Заснувъ,—видповила дивчына и ще дужче прыкрыла брата рядномъ.

— Бидна голивонько!—зітхнула Горына, — покынула дитокъ, хазийствечко, чоловика, а якъ за усымъ побывалася!

— Людина—що муха: подыхне який вітеръ—и немае одъ людны й пам'яты,—обизвалася Хрыстя.

— Отакій молодыци та вмерты! Ій мабуть ще й сорокъ роківъ не було?—мовила Степаныда.

— Нашій сестри не ловго смерты шукаты: застудылася, або пидвередылася—ото тоби й край Найпаче нашымъ хуторянамъ гирко доводыться; лікарь каже: „далеко до вашого хутора йиздты“, а фершалови николы: ніякъ зайцівъ по полю не перестриляе,—додала Мотря.

— Бога рады! велька корысть зъ тыхъ фершаливъ! Адже дававъ винъ и мени, й вамъ, и ось куми Явдоси якыхъ червоныхъ порошиківъ—занудыло одъ ихъ та й годи! — обизвалася Степаныда.

— Охъ! голуб'ята мои! Не пособылы бъ Тетяни ни ликари, ни фершалы, бо вона черезъ саме серце померла. Що сердыта була покійныца, такъ кинця й kraю немае! Иноди було якъ почне Макара лаяты, такъ ажъ запиньтесь, ажъ зомліе! Та ось, кумо Хрысте, вы чулы, якъ вона торикъ на все село грымала?—звернулася слипенька бабуся до Хрысти.

— Щось не зазнаю,—видповила кума Хрыстя.

— То у васъ пам'ять така! Не те, що я іи сужу,—хай іи Господь Мылосердный на тому свити розсудить,—а такы сердыта вона дуже була... Мене позаторикъ трохи не была, йий же Богу, за те, що дити слывъ натрусылы у іи садочку,—не спынялася слипенька.

— Охъ, сестрички, сестрички!— стала увищати богомильна бабуся. Не годиться мертвыхъ судыты: іи душа биля нась литае, все чуе, все бачить та печалыться. Велыкий грихъ новопреставлену лаять! Сподобывъ мене Господь на свити пожыты, де-що одъ людей прочуты; роскажу й вамъ, колы хочете, що я чула одъ одної кыянки.

— Якъ жыла десь, каже кыянка, удовыця. Въ гори, досади та печали провела вона весь викъ свій, гриха черезъ людей набралася, серце роструила, здоров'я черезъ недостатки розгубыла, та й стала вона у Бога смерты прохаты. „Господы!—прохала вона —пошли по мою гришну душу, щобъ надо мною, бидною удовою, моя недоля не знущалася“. Пославъ Господь по душу янгола. Радисна та весела вылетила душа зъ тила,— хотила зразу подали видъ земли, на поклонъ до Бога летиты. „Не прыйшовъ ще часъ твій — не пущу тебе на поклонъ!“—каже ій янголь Господень и заслонывъ передъ душою двери. Зосталася душа въ хати, литае кругомъ свого тила та розглядае його. А тымъ часомъ зибралися жиночки надъ тиломъ сидиты. Сидять, якъ отсе, поздоровъ Боже нась, мы сидимо, та не добромъ новопреставлену помынаютъ, а все лыхымъ словомъ. Одна каже: „вона мій четвертакъ на той свитъ занесла“, а друга — „вона мени борошна не виддала“, а третя: „вона мене такъ и такъ лаяла“. А душа удовыци блызенько литае, до самыхъ жиночокъ прыпадае й хоче

сказати имъ: „выбачайте, сестрыци! выбачайте, сусидочки! не было у мене ни четвертака, ни борошня, не было у мене и зла на серци, якъ я васъ лаяла,—то все горе та недостатки прыздылы мене и чуже добро зажывати, и лыхе слово казаты“,—та не може. Вылася душа сердешна, вылася, та и стала знову янгола прохаты: „одпусты мене, янголе Господень, на небо: я жъ и смерты затымъ у Бога прохала, щобъ мени одъ людей одйти по-дали“.—„Не прыйшовъ ще часъ твій!“—мовывъ ій вдруге янголь и не пустывъ зъ хаты. Стала душа знову литаты та жиночку розмову слухаты, а жиночки-сусидочки одно судять, одно судять...

Ще дужче застогнала душа, ажъ объ сволокъ зъ досады беться, а дали пролетила за пазуху, сила биля самого серця свого мертвого тила та и замовкла. И такый жаль узявъ Господня посланника, що винъ схылывся надъ тиломъ удовыци та и самъ заплакавъ. Кынуłyся жиночки до тила—ажъ воно все слъзами обмочене. Та и не высохлыти слъзы, покы и поховалы: такъ янгольськымъ слъзами окроплену удовыцю и въ труну поклалы.

— Не судить, и не судыми будете! — додала до сього оповидання Христя.

— Хиба я іи судыла? — обизвалася зъ серцемъ слипенька бабуся.

— А вже жъ, судыла!—мовыла Мотря.

— Дывысь ты—ще заведуться спорыться! Хай краще намъ бабуся ще що-небудь роскажуть. Я ось зроду у Кыиви не була, а тамъ же, кажутъ, хорошо!... Чы вы й сей рикъ булы у пещеряхъ? —звернулася до богомильнои бабуси Степаныда.

— Якъ бы то не була въ пещеряхъ! Була и въ дальнихъ, и въ бlyжнихъ, до кожного святого пидходыла, до кожной труны прыкладалася. И чого не наслухалася, чого не набачилася за свою подорожъ—за ти часы, що побувала у Кыиви!—И любо було слухаты, якъ почала вона чистымъ, якъ срибло, ривнымъ, якъ та течія у одлогихъ берегахъ, голосомъ оповидати про Кыивъ, лавру, кинець свита, праведныкивъ, мученыкивъ. Передъ слухачамы якъ на долони з'являлъся и золоти верхи храмивъ Божыхъ, и страждання Христя, и жыття праведныкивъ, и пекельни муки гришныкивъ. Мыръ-мыру людей збиралось у Кыивъ зъ рижныхъ краивъ, зъ рижныхъ земель, и ни одна звистка, ни одна новына або згадка про стародавню бувальщыну, що прынесла ся жы-

ва течія богомольцівъ, не зныкла зъ пам'яты бабуси. Хвылына бигла за хвылыною, годына за годыною, а бабуся ще не переказала всього. Старшіи жинки почалы вже куняты, молодши посунулысь блыжче до бабуси, але бабуся ничего не прымичала и вела свою ричъ все дали.

— Ку-ку-рику! — крыкнувъ старый пивень въ синяхъ.

— Ку-ку-рику! — обизвалося тонисинъко десь якесь пизнехи-рятко.

— Матинко! вже други ливни спивають! — схопылася Мотря.

— Може вже й душа прылітала, а мы прогледилы, — заклопоталася Степаныда.

— Э, ни, — обизвалася Горпына, — я ввесь часъ дывылася на стину — не було ничего.

— То вы, мабуть, не догледилы, — мовыла зъ докоромъ слипенька баба.

— Якъ то можна — не догледила? — ажъ образылася Горпына, — хиба мени вперше душу стерегты? Адже якъ умерла Катря, то я перша прымитыла ляльку на стинци, а за Иваномъ тежъ устремгла муху, дарма що людей було, якъ у церкви.

— Та може вона й зовсимъ не прылетыть? — обизвалася Хрыстя.

— Якъ то можна? Чого бъ вона, хай Богъ мылуе, не прылетила? — здыувалася Горпына.

— Не скоче лялькою з'явыться, то перекынеться мухою; а вже неодминно прылетыть сьогодні, — мовыла богомильна бабуся.

— Не скоче мухою — жинкою з'явыться, — додала Мотря.

— Э, ни! того, крый Маты Божа, Царыце Небесна, не бувае, — завважыла богомильна бабуся.

— Якъ то не бувае? А Ткаченкова? Цилисинъкій рикъ, якъ не бильше, до дітей прыходыла. — Выйдуть, — росказувала мени сусидка Ткаченковои, божылася, що правда, — діти вранци прычисани, вымыти, нагодовані: „хто васъ чесавъ, хто вамъ голивкы позмывавъ, хто вамъ пырогивъ давъ?“ — пытають люде дітей. — „Маты прыходылы, чавунъ окропу нагрилы, голивкы намъ эмылы, пырогивъ напеклы, локшыны наварылы“, — кажуть діти.

— Хай Богъ мылуе! Ажъ слухать сумно! То вже іи нечыста сыла зъ того свиту таскала, а хрыстянянська душа тильки у ляльку або муху обертаецца, та й то прылітае на одну хвылыночку, — перепыннала Мотрю Горпына.

— Охъ, Господы! Якъ такы отiei нещасной Тетянки шкода!—
несподивано зитхнула слипенька бабуся.

— Чого іи шкодуваты? Чы вона на своему вику щастя зазнала, чы вона хочъ одынъ деньокъ спочывала?—запытала Мотря.

— Тымъ то и шкода іи, шо вона померла, щастя та спокою не зазнавши. Не шкода, якъ помре така людина, шо зъ долею браталася—не дурно іи на світъ маты породыла, не дурно іи земля носыла. А якъ отсе мы, такъ якъ и Тетяна... для чого мы родылыся, для чого жывемо, та ще въ мукахъ и помираемо?—запытала Степаныда Мотрю...

— Для царства небесного!—зъ певною вирою видповила за Мотрю богомильна бабуся. — Бидній людныи меньше спокусы, меньше прынады—меньше й гриха.

Степаныда мовчкы похытала головою,—вона добре пам'ятала, якъ братъ іи кравъ колысь дерево у лиси, щобъ протопыты два дни нетоплену хату; знала тежъ, шо колы бъ на той часъ трапывся карбованець у кышени, то винъ бы не наважывся красты,—але не насмила перечты бабуси.

— Ничого Тетяны шкодуваты: згорнула били рученьки, заплющыла кари оченьки—заснула, заспокоилася на вики... Макара та диточокъ-сыриточокъ дуже шкода,—обизвалася вперше за всю довгуничку баба Кузмыха.

— Звисно, Макара дужче шкода: въ одынъ день збувся и хазяйки, и хазяйствечка,—згодылася Мотря.

— Про хазяйку малый клопить: Столярыха—перша така, шо хочъ и сьогодни замижъ. „Такъ вже,—каже,—обрыдло тымъ серпомъ жаты, шо колы бъ де трапывся хочъ поганенъкій ко-сарь, то пишла бъ замижъ“. На хазяйку швыдче розжыветься, нижъ на коривку. Такъ же шкода тіei половенькои!—Наче на жаль выкохавъ іи Макаръ!—мовыла Горпина.

— Не визьме Макаръ Столярыхы,—обизвалася слипенька бабуся.

— Чому?—запыталы жиночки.

— Погана дуже та ще й косорота,—видповила слипенька.

— Ого! якъ прыиде весна, та якъ гляне Макаръ на обмазану хату сусида, та якъ побачыть, шо по всіхъ городахъ люде косьять та сіютъ, тилькы його хата-пустка чорніе, тилькы на його городи бур'янъ зеленіе, то не то Столярыху—васъ радо посватае!—засміялася Степаныда.

— Ты вже якъ ляпнешъ, то й пальци знать! Наче вже за мене й поганійшихъ нема! Подывыся въ воду на свою вроду!— образылася бабуся.

— Та я пошуткувала, воны...

— Ось цытьте, жиночки!—спыныла Степаныду богомильна бабуся,—слушайте: десь муха гуде...

Вси замовклы видразу та стали прыслушатись.

— Не чутъ ничего. То васъ, мабуть, кортыть кануну швыдче скоштуваты,—обизвалася спросонку Кузьмыка.

— Ще бъ и ты почула! Трычи объ стилъ носомъ клюнула, ажъ луна по хати пишла, та ще бъ муху устерегла!—мовыла Горпына, пыльно прыдывляючысь до кутньои стинки.

— Он-но-о муха! На канунъ сила!—показала Хрыстя.

— Погукай, Степаныдо, Макара з-надвору: винъ тамъ гомоныть зъ человикамы,—мовыла Горпына.

Степаныда грюкнула синешнымы дверыма, и Одарка скопылася.

— Вставай, Сыдорко! Душа неньки прылетила; вже на кануни сыдты!—стала вона будыть брата.

Сыдорко пидвився, почухався и знову юркнувъ пидъ рядно.

— Сыдорко, а Сыдорко! Ненька прылетила! Сыдорко, вставай!— на-пивъ зъ плачемъ сипала Одарка брата.

— Ось не зайдай, дочки, дытыны,—хай йому святы янголы сняться! Иды сама сюды та подывыся на душу своеи матинки риднесенъкои, — звернулася до Одарки богомильна бабуся. — И рада бъ ненька до васъ, диточокъ своихъ, прыпасты, и рада бъ чаечка своихъ чаеняточъ обняты, та не іи воля, не іи сыла. Обернулася вона мухою, прылетила на хвилыночку, та й полетыть вона знову одъ своихъ сыриточокъ. Ставай, дочки, та молыся Богови, щобъ святы янголы ій до престолу дорогу показували, а святы арханголы за іи гришну душу передъ угодныкамы Божымы заступылыся.

Жиночки перехрестылыся, а Одарка стала поручъ зъ бабусею бытъ поклоны.

Увійшовъ Макаръ, за нымъ у слідъ два чоловики. Вси взялъ по ложци кануну. Муха перелетила на пирогы, и вси взялъ по пирогу: на яку страву сидала муха, тієї стравы й почыналы зразу. Вся страва була добре прыправлена, до того й часъ бувъ пизній, и жиночки вечерялы смашно; Макарови жъ не йшло зъ

головы, що винъ пройдае телычку, и винъ ледве навить прыгувъ чарку.

— Не журися, Макаре! Не сумуй! Не тильки свиту, що у ви-
конци: ось, дастъ Бигъ, одбудемо сороковыны, то й засватаемо
тебе. Тоби зъ дитъмы безъ хазяйки не можна, а у насъ йе неда-
лечко пидхожа жинка: чы попраты, чы помыты, чы на поли ро-
быты—за дви Тетяны вправыться,—мовыла Горпина.

— Тетяна, царство небесне, останнимы часамы зовсимъ не-
способна до роботы була,—додала Мотря.

— Два мисяци ни до холднои воды... Визьметесь було хату
выместы, та й то не подужае,—згодыvся Макарь.

— То жъ то и йе! А Столярыху катъ не визьме!—завважыла
Горпина.

— Про Столярыху ничего й казать—добрый робитныкъ!—пид-
хопылы чоловики.

Макарови прыгадалася нызенька, гладка жинка, рокивъ сорока
восьмы зъ маленькымы, навкосы проризанымы очыма, тонкымы, миц-
но сципленымы губамы, великымъ горбатымъ носомъ,—серце його
боляче защемило, и винъ мымоволи тяжко зитхнувъ.

— Не до любовы, чы що?—запытала його Мотря.—Мынуvъ,
серце, часъ перебираты,—беры, яку прыдеться!

— Не пиде вона за мене,—видповивъ хмуро Макарь.

— Пиде!—заспокоили въ одынъ голость жиночки...

А муха наче прогула останни слова: затрипала крыльцамы,
пиднялася пидъ саму стелю, загула-заплакала на всю хату, пры-
пала до голивки сонного Сыдорка та й зныкла на вики невидомо
куды...

1897.

